

Punim jedrima...

Antica Menac, Željka Fink Arsovski, Radomir Venturin: *Hrvatski frazeološki rječnik*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2014., 794 str.

Kad je 2003. godine isti izdavač tiskao knjigu istih autora i istoga naslova, vjerovali smo da će se u dogledno vrijeme pojaviti nova hrvatska frazeološka korablja iz istoga *škvera*. I pojavila se. Krajem prošle godine izišao je drugi *Hrvatski frazeološki rječnik* Antice Menac, Željke Fink Arsovski i Radomira Venturina, ovoga puta s pečatom Sveučilišta u Zagrebu (u nizu *Manualia universitatis studiorum Zagrabienensis*), pozamašna knjiga plavih korica koje asociraju na more, brod, jedra i plovidbu. Naime, na naslovnici joj dominira jedrenjak oblikovan skladno ispisanim frazemima. Sudeći po slici i rubu velikoga jedra, **brod plovi punim jedrima**, malo jedro s velikim **dijeli dobro i zlo**, žuti jarbol podsjeća da treba **presjeći gordijski čvor** i krenuti, a žuti je trup **na istoj valnoj duljini** pa i on **dobiva vjetar u leđa**. Plave morske valove čine frazemi **dignuti sidro**, **biti na dobrom putu** i druge **morske ideje**, a jedan bijeli galeb kaže da leti **slobodan kao ptica**. Na stražnjoj je korici licitarsko srce, simbolički otvoreno kao **srce na dlanu**, ispisano i ispunjeno šarenim, svima poznatim frazemima. Iako vrlo sadržajne, ove likovno decentne korice privlače igrom frazema koji čine cijelu priču. Već na prvi pogled govore o bogatstvu frazeološke riznice hrvatskoga jezika i kulture koja je povezana s morem, a to znači i sa svijetom.

Za poznavatelje frazeologije ovaj je jednojezični rječnik novi veliki doprinos uvijek aktivne i iznimno plodonosne zagrebačke frazeološke škole kroatistici. Prvi *hrvatski frazeološki rječnik* Antice Menac, Željke Fink Arsovski i Radomira Venturina iz 2003. godine bio je leksikografski događaj. Nakon *Frazeološkoga rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika* Josipa Matešića (1982), koji se doduše bazirao na hrvatskoj građi, ali je u skladu s ondašnjim političkim zahtjevima prema jezikoslovlju morao obuhvatiti i dio srpske građe, on je hrvatskoj leksikografiji bio potreban kao ozeblomu sunce. Na 414 stranica sadržavao je 2258 najfrekventnijih frazema, dok ovaj na 794 stranice broji više od 4000 frazema. S obzirom na gotovo dvostruko povećanje korpusa obrađene građe, riječ je o novome referentnom djelu. U prethodnome su se autori ograničili na frazeme koji »imaju široku uporabu u suvremenom hrvatskom jeziku, ponajprije u njegovu kolokvijalnom obliku«, a izostavili su arhaične i naglašeno stilski ili emocionalno obilježene (patetične i vulgarne) frazeme, kao i brojne, zbog svoje slikovitosti često rabljene, poredbene frazeme. U ovome rječniku nije bilo takvih ograničenja pa su autori u njega unijeli i manje frekventne frazeme, s namjerom »da se možda neki spase od prelaska u pasivni fond.«

Predgovor kazuje da je rječnik namijenjen različitim korisnicima – od stručnjaka koji će se rječnikom služiti bez detaljnijih uputa do jezikoslovnih laika koje zanima frazeološka šarolikost hrvatskoga jezika. Ovi drugi

naći će u predgovoru osnovne informacije o frazeologiji i dobiti dobro oprimjerena tumačenja frazema i njegovih karakteristika, upoznati se sa strukturama i tipovima frazema, njihovim značenjima i stilskim obilježjima. Iz osnovnih podataka o rječniku doznajemo da obuhvaća »četiri strukturna frazemska tipa: frazeme fonetsku riječ ili minimalne frazeme (**od pamtivijeka, za pod zub, ni trenu, ni u ludilu**), skupove riječi različitog oblika (**mrkva i batina; Tantalove muke, uploviti u mirnu luku, mrtav hladan, pokvaren kao mućak**), frazeme sa strukturom rečenice (**srce je sišlo u pete komu, smrdi (miriše) po naftalinu što, kad (dok) je <još> Bog po zemlji hodao**) i frazeme sa strukturom polusloženice (**danas–sutra, fiks–ideja, hoćeš–nećeš**).« U rječniku su uz frazeme u užem smislu obrađeni i najučestaliji frazemi u širem smislu, a uneseno je i nekoliko uzrečica (npr. **trla baba lan da joj prođe dan**).

Rječnički su članci oblikovani prema ustaljenome modelu koji je definiran stručno i znalački jednostavno. S pomoću jasno definiranih kriterija određena je i opisana nadnatuknica i natuknica članka, elementi članka, funkcije zagrada i drugih grafičkih pomagala, funkcije različitih tipova pisma (masna slova, kosa slova). Nadnatuknice su pisane velikim masnim slovima, a natuknice malim masnim slovima. Kosim nemasnim slovima pisane su dopune, najčešće rekcije, koje upućuju na živi ili neživi objekt, odnosno na kontekst, npr. **voditi računa o kome, o čemu, udahnuti dušu čemu, ni iz džepa ni u džep <komu>**. Homonimne su nadnatuknice obrojčene, npr. **KOSA¹** i **KOSA²**, uz one koje pripadaju različitim vrstama riječi navodi se vrsta riječi, npr. **DOBRO (imenica)** i **DOBRO (prilog)**, a homografima koji nisu i homofoni dodan je naglasak, npr. imenicama **LŪK** i **LŪĀK**, kao i imenicama i pridjevu **DŪG** i **DŪĀG**.

S obzirom na složenost frazeoloških struktura i (ne)moćnosti promjene kanonskih oblika frazema, velik dio podataka o rječniku zapravo su upute o tome kako se njime služiti, odnosno kako pronaći određeni frazem. Tako se nadnatuknice kao glavne sastavnice frazema određuju morfološki, prema hijerarhiji autosemantičkih vrsta riječi, a to su (redom): »imenice (**gledati kroz crne naočale <na> što**), poimeničene riječi (**nemati tri čiste**), pridjevi (**dupkom pun**), prilozi (**debelo (masno) lagati**), glagoli (**biti pri sebi**), brojevi (**nešto <sasvim> deseto**) i zamjenice (<i> **nikom ništa**).« Glavna sastavnica frazema s više riječi iste vrste ona je koja je prva po redu, npr. **BIK** u frazemu s dvjema imenicama – **uhvatiti bika za rogove**.

Preciznom uporabom grafičkih pomagala (zagrada, tipova slova i dr.) u natuknicama su dosljedno označne obvezne i neobvezne, zamjenjive sastavnice frazema, kao i kolokacije. Ako se glagol u frazemu može pojaviti u oba vida, vidski se parnjaci odvajaju kosom crtom, i to tako da je svršeni glagol uvijek ispred nesvršenoga, npr. **ostati / ostajati (održati se / održavati se) u sedlu**. U oblim su zagrada zamjenjive sastavnice frazema – morfološke, tvorbene, a najčešće leksičke, npr. **promrznuti do kosti (kostiju); baciti (dobaciti) kost komu, baciti / bacati bisere (biserje) pred svinje; uznemiriti (uzbuditi, uzburkati) duhove, namjestiti / namještati pušku (minu) komu**. Pod istom se nadnatuknicom mogu naći frazemi kojima su za-

mjenjive sastavnice bliskoga ili različitoga značenja, npr. **ne vrijedi (ne valja) ni pišljiva bobica**; odnosno **dok (prije nego <što>) kažeš (si rekao) keks (britva)**. Ako je zamjenjiva sastavnica imenska riječ s drugačijim prijedlogom, taj se prijedlog (uz eventualno drugačiji oblik imenice) stavlja u zagradu, npr. **popeti se na glavu (navrh glave) komu** ili biti kamen na (o) vratu *komu (čijem)*. U izlomljenim su zagradama neobvezne sastavnice, npr. **čupati <sebi (si)> kosu <na glavi>**, dok su u uglatim zagradama tzv. kolokacije, odnosno riječi koje nisu sastavnice frazema, ali su nužne za određivanje konteksta uporabe frazema, npr. **kao bez duše** [trčati, bježati, juriti i sl.], **na sva usta** [hvaliti, kuditi itd.] ili **za i protiv čega** [argumenti, razlozi]. Funkcije kratica također su precizno određene pa tako kratica *i sl.*, npr. u frazemu **uvući se / uvlačiti se (zavući se / zavlačiti se i sl.) pod kožu komu**, znači da se u sklopu mogu pojaviti i druge sastavnice bliskoga značenja. Moguća pojava varijantnih sastavnica drugoga značenja označava se kraticom *itd.*, kao npr. u frazemu **biti (naći se itd.) na ulici (cesti), biti na zlu (lošem) glasu**.

Za razliku od navedenih primjera s glagolima u infinitivu, u frazemima koji su oblikovani kao krnje rečenice glagol se ne bilježi u infinitivu, nego u svojem kanonskome, najčešćemu pojavnom obliku, npr. **vidi se (vidjelo se) iz aviona što, ide na čiju dušu što**. Kad je zamjenica unutar frazema napisana masnim kosim slovima, to znači da je riječ o varijantnoj, zamjenjivoj sastavnici, kao npr. u frazemima **pravo ti budi (bilo)<!> ili nije moj dan** (pravo *mu* budi!; nije *tvoj* dan). U rječnik su uneseni samo poredbeni frazemi s veznikom *kao*, npr. **boriti se kao lav**, dok se istoznačne poredbe s prijedlogom *poput* pojavljuju samo u primjerima uporabe, npr. frazem pod nadnatuknicom **GLJIVA – nicati (rasti) kao gljive <poslije kiše>** oprimjeren je i citatom: Kuće koje SU NICALÉ POPUT GLJIVA gusto zbijene jedna uz drugu...

Unutar rječničkoga članka svaki se frazem u rječniku obrađuje samo jedanput. Kad se neki frazem pojavljuje s varijantnim sastavnicama, to se načelo poštuje tako da se on navodi i pod takvim sastavnicama, ali se ne opisuje, nego uza nj stoji uputnica (v.) na glavnu sastavnicu. Npr. frazem **svaliti (navaliti, natovariti i sl.) na čija leđa (pleća) što** obrađen je pod nadnatuknicom **LEĐA**, jer mu je ona glavna sastavnica. Frazem se ponovno navodi pod nadnatuknicom **PLEĆA**, ali se ne opisuje, nego se upućuje na nadnatuknicu s glavnom sastavnicom: **svaliti (navaliti, natovariti i sl.) na čija leđa (pleća) što v. LEĐA**. Tako npr. pod nadnatuknicom **PLEĆA** nema ni jednoga rječničkoga članka, ali se navodi čak šest frazema s glavnim sastavnicama kojima su **pleća** varijanta:

iznijeti na svojim leđima (plećima) što v. LEĐA
pasti / padati (svaliti se / svaljivati se i sl.) na leđa (pleća, grbaču) komu, čemu v. LEĐA
podmetnuti / podmetati <svoja (vlastita)> leđa (grbaču, pleća) v. LEĐA
skinuti s vrata (grbače, pleća) koga, što v. VRAT
skinuti se s vrata (grbače, pleća) komu v. VRAT
svaliti (navaliti, natovariti i sl.) na čija leđa (pleća) što v. LEĐA

Na isti su način obrađeni frazemi oblikovani kao gramatički nezavisne sveze riječi, tj. oni u kojima se glavna sastavnica ne može odrediti, npr. **lice i naličje, ne biti ni rod ni pomozbog** *komu*. Prvi je obrađen u članku pod nadnatuknicom **LICE**, a pod nadnatuknicom **NALIČJE** stoji uputnica na prvu sastavnicu. Drugi je, istom logikom, obrađen pod nadnatuknicom **ROD**, na koju upućuje isti frazem naveden pod **POMOZBOG**.

Taj način obrade nije samo ekonomičan ili racionalan u smislu da ne dopušta gomilanje opisa istih frazema nego je ponajprije frazeografsko načelo koje potvrđuje primjenu određenoga teorijskoga pristupa frazeološkoj problematici. Valja napomenuti da je frazeografska metodologija u različitim filologijama nastala na njihovoj frazeološkoj tradiciji i da obrada građe u svim frazeološkim rječnicima nije ista. Zagrebačka je škola do detalja razradila i izgradila sustav koji se afirmirao na međunarodnoj razini.

U tome je sustavu posebno važna obrada značenja frazema, posebno onih višeznačnih. Višeznačni su frazemi označeni arapskim brojevima, npr. za razliku od pretežno dvoznačnih – frazem **čist kao suza** ima čak četiri značenja, koja su opisana ovako:

1. čist, bez nepoželjnih primjesa /o vinu, o rakiji itd./
2. potpuno čist, bez zrnca prašine
3. visokih moralnih kvaliteta, častan, neporočan; oslobođen krivnje
4. besprijekoran, odlično izveden, koji je bez greške /o predmetu/

I frazem **dići / dizati <svoj> glas** zbog različitih rekcija i oblika objekata ima dva značenja:

1. (*za koga, za što*) javno se založiti / zalagati, izjasniti se / izjašnjavati se, poduprijeti / podupirati *koga, što*
2. (*protiv koga, protiv čega*) javno se izjasniti / izjašnjavati *protiv koga, protiv čega*, usprotiviti se / protiviti se *komu, čemu*

Kategorijski različiti frazemi čije se značenje izražava riječima iz iste tvorbenice porodice označeni su velikim slovima, kao u primjerima:

ispod <svake> kritike

- A) loš, slab, da ne može gori
- B) loše, slabo, da ne može gore

bog bogova

- A) izvrstan, odličan, izvanredan, sjajan
- B) izvrsno, odlično, izvanredno, sjajno
- C) izvrsno!, odlično!, sjajno!

Velikim su slovima označeni i kategorijski različiti frazemi oblikovani riječima iz različitih tvorbenih porodica:

od glave do pete ili od pete do glave

- A) pravi <pravcati>, istinski
- B) potpuno, sasvim, u cijelosti, u svemu, u svim pojedinostima

Rjedi su frazemi s više kategorijskih značenja izraženih riječima iz iste i iz druge tvorbene porodice, npr. frazem **kao bog**:

- 1.A) odličan, izvrstan, izvanredan, sjajan
- 1.B) odlično, izvrsno, izvanredno, sjajno
- 1.C) odlično!, izvrsno!, sjajno!
2. sigurno

Značenje pojedinih frazema ponegdje se dodatno precizira u kosim zagradama, npr. osnovno značenje frazema **napuniti / puniti baterije (akumulatore)** sužava se na osobu: 'dobiti / dobivati novu snagu, obnoviti / obnavljati snagu /o osobi/

I u ovome su rječniku svi frazemi oprimjereni, i to citatima iz suvremene hrvatske proze (s izvorom, tj. imenom autora) i hrvatskoga tiska od 1990–ih godina do danas (s oznakom N), dio primjera potvrđen je na mrežnim pretraživačima Google (G), Yahoo (Y) i Altavista (A) i u Hrvatskome nacionalnom korpusu (HNK), a pojedine su primjere uporabe ciljano sastavili autori rječnika. Za ilustraciju ćemo navesti dva cjelovita rječnička članka, od kojih je jedan jednoznačan, ali mu je glavna nadnatuknica **LEĐA** zamjenjiva nizom varijanata, a drugi, pod nadnatuknicom **NOGA**, ima čak pet značenja iako je strukturno jednostavniji.

podmetnuti / podmetati <voja (vlastita)> leđa (grbaču, pleća)

preuzeti / preuzimati na sebe obvezu (skrb, brigu, posao)

Što oni to njemu govore? Njemu, koji **JE** uvijek **LEĐA** **PODMETAO** kad je trebalo, i učio ih, i branio ih. (Kušan)

Svijet je pun deklarativnih potpora, zaključaka tipa – trebalo bi, moglo bi se, ili napraviti će se, ali malo je onih koji **ĆE** **PODMETNUTI SVOJA VLASTITA** **LEĐA** za zdravlje nepoznatih na drugom kraju zemaljske kugle. (N)

Da se tu radi o samo **PODMETNUTI SVOJU GRBAČU** i izdržati sramotu pa hajd' da stisnemo zube. Ne, posljedice su dalekosežne. (N)

Prvenstveno sam borac za svoj vlastiti život. A jesu li to ženska prava ili bitka za opstanak, sve mi je isto. Ni jedan muškarac **NIJE** **PODMETNUO** **PLEĆA** za moje probleme. (HNK – N)

dići (podignuti i sl.) na noge koga

1. izliječiti *koga*, zaliječiti *koga*, oporaviti *koga*

U naredna dva mjeseca nekako **SAM** tvoju majku **PODIGAO NA NOGE**. Nije doživjela spektakularno ozdravljenje (toga u psihoterapiji nema), ali joj se vratio umjeren apetit i više nije plakala. (Orhel)

2. pripremiti *koga* za samostalan život i rad, odgojiti *koga* tako da bude sposoban za samostalan život

...on je uzoran liječnik i nikada do sada nije bilo nikakvih pritužbi na njegov rad. Otac je dvoje djece, koju tek treba **PODIGNUTI NA NOGE**. (N)

3. uznemiriti *koga*, uzbuniti *koga*, izazvati pomutnju (paniku), poremetiti *čiji* mir

Ivana JE DIGLA NA NOGE sve znance dok me Conni, Louisova djevojka, nije našla na teniskom igralištu, gdje sam s Louisom upravo završavao našu redovnu partiju. (Kušan)

4. dignuti na ustanak *koga*, potaknuti na pobunu (protest) *koga*

Ali što će biti ako Zrinski uspije DIGNUTI NA NOGE svoje kmetove i pobuniti dio plemstva i graničarskih časnika protiv Herbersteinovih generalskih poslova... (HNK – Stahuljak)

5. oduševiti *koga*, zadiviti *koga*, izazvati *čije* ushićenje

Djevojke, mahom 15–godišnjakinje, odlično su plesale, a Amere JE NA NOGE DIGAO hip–hoper Pajo. (N)

Autori su rječniku dodali i Kazalo, u kojemu se frazemi nižu abecednim redom prema prvoj (ne glavnoj) sastavnici s uputnicom na nadnatuknicu. Tako npr. pod slovom **B**, u nizu frazema koji započinju glagolom **biti**, stoji i frazem **biti na zlu (lošem) glasu v. GLAS**.

Na kraju rječnika nalaze se dva popisa izvora. Prvi obuhvaća leksikografske izvore i svjedoči o bogatstvu i kontinuitetu hrvatske frazeologije i frazeografije. Autori su taj popis skromno reducirali na najznačajnija djela, ne navodeći sve svoje autorske i koautorske radove koji bi tu bibliografiju učinili višestruko duljom. Na sreću, postoji *Bibliografija hrvatske frazeologije* Željke Fink Arsovski, Barbare Kovačević i Anite Hrnjak (KNJIGRA, Zagreb 2010), koja daje potpun uvid u frazeološka znanstvena istraživanja i frazeografska djela do kraja 2009. Drugi je popis izvora primjera uporabe pojedinih frazema, u kojemu su abecednim redom, sa svim bibliografskim podacima, navedeni autori i književna djela iz kojih su primjeri u rječniku crpljeni.

Ovaj *Hrvatski frazeološki rječnik*, kao i dosadašnji rječnici iz *škole* akademkinje Antice Menac, govori ponajprije o tome da prikupljanje, proučavanje i pohrana frazeološke baštine nije samo izraz brige za očuvanje kulturnoga blaga vlastitoga jezika nego i dokaz duboke profesionalne odgovornosti za njega. Svi frazeološki rječnici, pa tako i hrvatski, svjedoče o samobitnosti jednoga jezika i o naravi kulture koja se stoljećima njime služi. Za razliku od leksika koji je otvoreniji i protočniji, frazeološki su sklopovi – i oni baštinjeni i oni novotvoreni – trajniji i pouzdaniji pokazatelji kulturne širine jezika kojemu pripadaju. Stoga vrijednost frazeoloških rječnika nadilazi jezikoslovlje u užemu smislu i ulazi u širok prostor duhovne i umne kreativnosti koja određenu kulturu obilježava.

O svojim autorima rječnik jedva govori i »između redaka«. Ne kaže da je akademkinja Antica Menac prvakinja hrvatske frazeologije i utemeljiteljica zagrebačke škole, da se frazeologiji posvetila 60–ih godina prošloga stoljeća, kad je to područje u našoj jezikoslovnoj znanosti bilo novo i neistraženo, da je pokrenula i vodila niz velikih i plodonosnih projekata koji su u to područje privukli brojne mlade istraživače, redom njezine učenike poput Željke Fink Arsovski, koji su potom odgojili mlade, svoje učenike. Većina naših frazeologa rusisti su ili slavisti, pa i neslavisti, a mnogi su ujedno i kroatisti, kao i sama Antica Menac. Zahvaljujući njima, hrvatska frazeologija danas zauzima značajno mjesto u slavistici i ima međunarodni ugled. Vjerujemo da je njihova

doprinosa na tome području, prezentiranoga u spomenutoj *Bibliografiji* Željke Fink Arsovski i suautorica, svjesna i naša *službena* kroatistika.

I napokon, ovaj rječnik govori da obrada frazema zbog njihove kompleksnosti zahtijeva rješavanje niza drugih jezičnih pitanja, ne samo leksikoloških nego i gramatičkih, pravopisnih, semantičkih, odnosno da otvara mnoštvo pitanja na koja hrvatsko jezikoslovlje još mora odgovoriti. Iako je rječnik na mnoga već odgovorio, treba ga shvatiti i kao poticaj za nova istraživanja hrvatskoga jezika i obradu njegove norme na svim razinama. Kao ogledni primjer znanstveno utemeljene, domišljene, dosljedne i sustavne primjene suvremenih jezikoslovnih spoznaja i leksikografskih iskustava on nije *samo* fundamentalno djelo hrvatske frazeografije nego i suvremenoga hrvatskoga jezikoslovlja uopće. Stoga onomu frazeološkom brodiću s naslovnice poželimo *dobro more* i nadajmo se nastavku njegove plovidbe do trećega i većega hrvatskoga frazeološkoga rječnika.

Dubravka Sesar